

BİZANS

Roma Diyarında Etnisite ve İmparatorluk

ANTHONY KALDELLIS

Çeviri: Deniz Türker

© KARAKARGA YAYINLARI 315

*Her hakkı saklıdır. Bu eserin aynen ya da özet olarak hiçbir bölümü,
telif hakkı sahibinin yazılı izni alınmadan kullanılamaz.*

BİZANS

Roma Diyarında Etnisite ve İmparatorluk

ANTHONY KALDELLİS

Özgün Adı:

Romanland: Ethnicity and Empire in Byzantium

Genel Yayın Yönetmeni: Mustafa Kutlukhan Perker

Yayın Koordinatörü: Mesud Ata

Çeviri: Deniz Türker

Editör: Seçil Epik

Kapak Görseli: Circus Maximus Hippodrome

(Antik İstanbul Hipodromu), 18. yüzyıl, Anselmo Banduri

Reklam ve Tanıtım Müdürü: Bilgen Ülgen

© 2019 by the President and Fellows of Harvard College
Published by arrangement with Harvard University Press.

Türkçe yayım hakları Akcalı Ajans aracılığıyla alınmıştır.

1. Baskı: Aralık 2020

ISBN: 978-625-7217-30-9

*İmtiyaz Sahipleri: Yelda Cumaloğlu, Mustafa Kutlukhan Perker
KaraKarga Yayınları, Destek Yayınları'nın alt kuruluşudur.*

Yayıncı Sertifika No: 13226

Adres: Abdi İpekçi Cad. No 31/5

Nişantaşı / İstanbul

Tel: (0 212) 252 22 42

Fax: (0 212) 252 22 43

karakarga.com

info@karakarga.com

karakargayayinlari

karakargayayinlari

karakargayayin

Baskı: Deniz Matbaa Mücellit

Adres: Maltepe Mahallesi Hastane Yolu,

Sokak No 1/6 Zeytinburnu - İstanbul

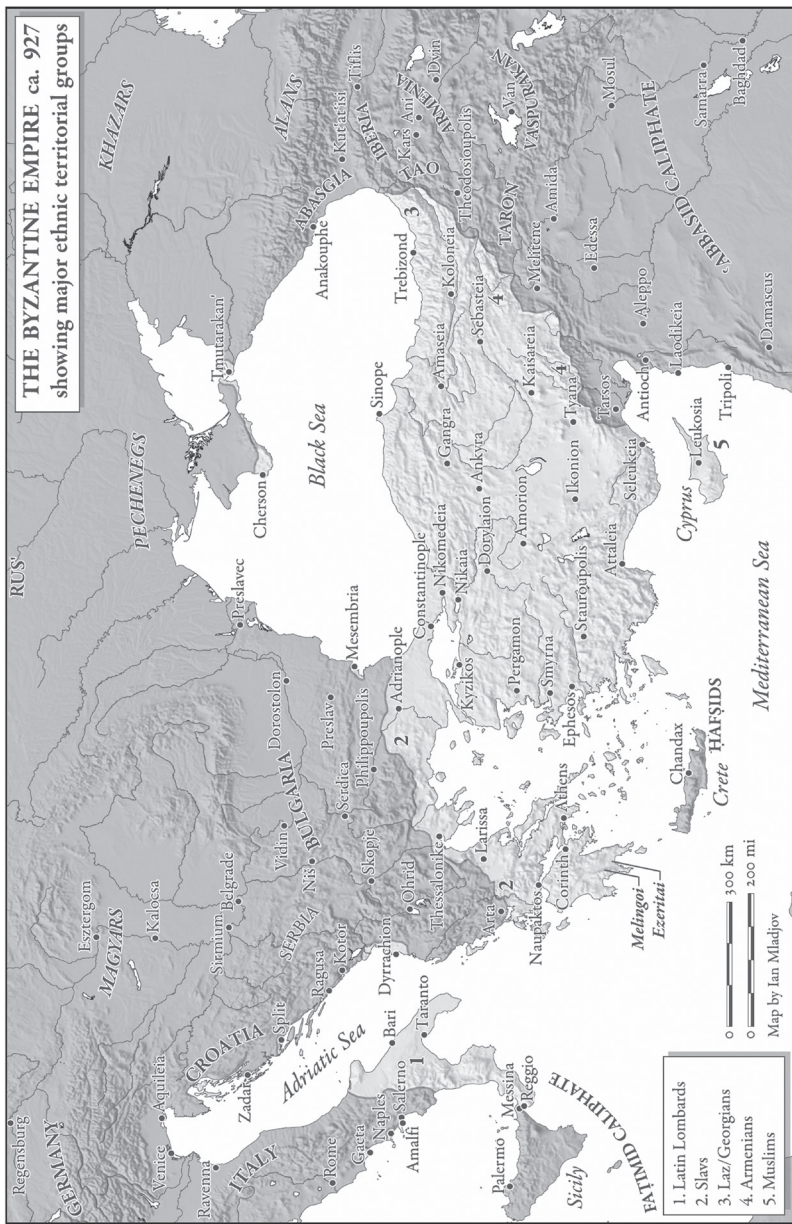
Tel: 0 212 613 30 06

Matbaa Sertifika No: 48625

THE BYZANTINE EMPIRE ca. 927

showing major ethnic territorial groups

- 1. Latin Lombards
- 2. Slavs
- 3. Laz/Georgians
- 4. Armenians
- 5. Muslims

Map by Ian Mladjov

THE BYZANTINE EMPIRE ca. 1064
showing major ethnic territorial groups

İçindekiler

Önsöz	11
<i>Bizans Terimi Üzerine Bir Not</i>	17
<i>Teşekkür</i>	19
I- Romalılar	21
Bir İnkârın Tarihi	23
Romalı Etnikliği	65
Roma Diyarı	115
II Ötekiler	161
Etnik Asimilasyon	163
Ermeni Yanılgısı	201
Bizans Onuncu Yüzyılda Bir İmparatorluk muydu?	249
On birinci Yüzyılda İmparatorluğun Zirvesi	291
Sonuç	333
<i>Kısaltmalar</i>	343
<i>Kaynakça</i>	345
<i>Notlar</i>	383

Önsöz

Modern dillerde *Atina*'nın hemen ardından *demokrasi* teriminin gelmesi gibi, *Bizans*'ın hemen ardından da *imparatorluk* terimi gelir. Fakat aralarındaki paralellik bu düzeyde kalır ve sorunlar başlar. Zira, eski Atinalılar gerçekten kendilerine Atinalı, devletlerine de demokrasi diyordu. Atinalı olmayanlar üzerindeki güçlerinden (veya "hâkimiyetlerinden") bahsetmek istediklerinde ise, hegemonya veya tiranlık diyorlardı. Ancak Bizanslılar kendilerine Bizanslı, devletlerine de imparatorluk demiyordu. Bunun yerine, kendilerini hep Romalı, devletlerini de "Roma" monarşisi, yönetimi, iktidarı ya da kamu işleri gibi değişik biçimlerde adlandırıyorlardı. Ayrıca devletlerine, çoğu modern tartışmada yer almayan biçimde, *Romania* (yani Roma diyarı) adını vermişlerdi. Bu terimlerin hangisinin (veya herhangi birinin) hangi bağlamda "imparatorluk" anlamına geldiği tartışmalıdır. Dahası, bu terminoloji karmaşası daha derin bir tarihsel problemi gizlemektedir: Birincil kanıtlar Bizans'ın gerçekten de bir imparatorluk olup olmadığını göstermekte midir? Bizans'a hep imparatorluk dedik ama bu aslında hiçbir zaman kanıtlanmadı ve hatta sistematik olarak incelenmedi. Nedeni ise aşağıda.

İmparatorluk ile başlayalım. Basit İngilizcede ve konuyu yakın zamanda hevesle ele alan birçok akademik alanda "imparatorluk", merkezdeki bir etnik, etnodini veya etnopolitik yönetici grubun, kendinden farklı gördüğü diğer gruplar üzerindeki hâkimiyeti anlamına gelir. İmparatorluk, yalnızca tek bir grup içindeki siyasi hiyerarşi ve sosyoekonomik eşitsizliğe dayalı iktidar ilişkilerinden oluşmaz. Özellikle etnik farklılıkların yönetim, söylem ve ekonomi düzeyinde nasıl yeniden üretildiği, inşa edildiği veya ortadan kaldırıldığına odaklanır. Dolayısıyla imparatorluk yalnızca bir rejim biçimi de

değildir; yani “imparator” unvanını taşıyan bir hükümdar tarafından yönetilip yönetilmediği belirlemez. Cumhuriyetler ve demokrasilerin de imparatorlukları olmuştur. Aslına bakılırsa, Roma Cumhuriyeti Roma İmparatorluğu’ndan çok daha “emperyalist” idi. Bu paradoksu yaratan, Romalıların farklı biçimde kullandığımız modern “cumhuriyet” ve “imparatorluk” terimleridir. Modern çalışmalarda monarşik unvanların filolojisi, merkezdeki politikanın biçiminden bağımsız olarak, etnik farklılık algılarının biçimlendirdiği fetihler ve devamında gelen etnik eşitsizliğe dayalı yönetme biçimleri kadar önemli değildir.

Diğer bir deyişle, imparatorluklar tanımları gereği, etnikliğin (ethnicity) geniş anlamında *çok etnikli* yapılardır. Bizans da bir imparatorluk olduğu gerekçesiyle, çoğunlukla çok etnikli olarak tanımlanmaktadır. Ancak hem bu varsayım hem de çıkarım acelecidir. Günümüzde tarih çalışmalarında bir “imparatorluk döneminde” olsak da modern imparatorluk teorileri ve tanımları, sabit orta çağ sınıflandırmalarından yola çıkan kendinden menkul bir imparatorluk olarak tanımlanan Bizans’a henüz sistematik olarak uygulanmadı. Bizans imparatorları ve batıdaki muadilleri, bilindiği üzere kimin Roma imparatoru unvanını taşımaya hakkı olduğu üzerine çekişmiş ve modern tartışmalarda “imparator” adını alan *imperator*larının ya da *basilius*larının diğer krallardan ne kadar üstün olduğunu tartışıp durmuşlardı. Biz bu esrarlı ve ezoterik unvan filolojisini bir kenara bırakabiliriz. Bu tür eski antika kavramlar geleneksel terminolojiyi pekiştirmekte ve Bizans’ı yeni geliştirmekte olan karşılaştırmalı imparatorluk tartışmalarının dışında bırakmaktadır.

Elinizdeki kitabın amaçladığı gibi Bizans özelinde yapılacak düzgün bir imparatorluk incelemesi, yöneten grubunun kim olduğu –Bizans “Romalıları”– ve nasıl kurulduğunun yanı sıra yönetilenlerin kim olduğu ve “Romalıların yönetimi [vb.] ile nasıl bir ilişki kurduklarını anlamayı gerektirir. Bu da birincil kaynakların bolca yer verdiği, ancak Bizans araştırmalarının nadiren değindiği (aslında neredeyse hiç değinmediği) etniklik meselesiyle doğrudan bir ilişki kurmayı gerektirir. *Etniklik* ve *Bizans*’ı birleştiren neredeyse hiç kitap ve makale başlığı yoktur. Modern etniklik teorileri de çok fazla kullanılmamaktadır; bunun sonucu olarak, bazı çevrelerde on dokuzuncu yüzyılın sabit “ırk” kavramı dolaşımdadır. Bu nedenle, Bizans’ın bir imparatorluk olarak incelenmesi, alanın etniklikle eleştirel ve doğrudan etkileşime girmeyi reddetmesi yüzünden engellenmektedir.

Öyleyse, etniklik, diğer modern öncesi tarih araştırmaları disiplinlerinde hararetle tartışılırken Bizans Çalışmalarında neden sorunludur? Aslında

zorluk, herhangi bir dönemde Romanía'nın parçası olan tüm etnik gruplardan değil, nüfusun çoğunluğunu oluşturan *tek bir* etnik gruptan kaynaklanmaktadır: Romalılar. Akademisyenler diğer büyük ya da küçük azınlıkları (Slavlar, Yahudiler, Ermeniler, Araplar, Franklar, yabancı paralı askerler ve diğerleri) tanımlamakta zorluk çekmezler. Bu haklı görülebilir çünkü kaynaklarda hâkim Romalı gruptan farklı ve çeşitli asimilasyon, ayırım veya ayrımcılık politikalarına tabi olarak gösterilirler. Bununla birlikte, bu grupların literatürde ele alınış biçimiyle ilgili iki noktaya dikkat çekmek istiyorum. Birincisi, çoğunlukla, hâkim olmayan etnik grupların hâkim grup (Romalılar) tarafından yönetiliş biçimlerine dair genel bir değerlendirmenin parçası olarak değil, ayrı ayrı tartışılırlar. Bizans'taki Yahudilerle ilgilenen tarihçiler sadece onları inceler; aynı şey Ermeniler, Lombardlar ve diğerleri için de geçerlidir. Hiçbir tarihçi imparatorlukta var olan tüm etnik grupların haritasını çıkarmaya çalışmamıştır. Çok etniklilik, imparatorlukta bir arada bulunan "etniklik, dil ve din çeşitliliği" üzerine söylenmiş çok fazla şey var, fakat bu söylenenleri her grubun genel çeşitlilik içindeki göreceli varlığını tespit eden bir "etnik envanter" ile destekleyen standart bir çalışma yok.

İkincisi, tarihçiler Bizans'ta sadece azınlıktaki etnik grupları tanır, çoğunlukta değil. Bu mantıksızdır, çünkü azınlıktaki bir etnik grupla çoğunlukta arasındaki sınır, tanım gereği etnik bir sınırdır, yani çoğunluk grubu da etnik olarak belirlenmiştir. Dahası, kaynakları takip edersek, çoğunluğun kendisini çok sayıda söylemsel, toplumsal ve siyasi alanda Romalı olarak tanımladığını görürüz. Ancak genelde akademik yazında bu çoğunluk, icat edilmiş *Bizans* teriminin arkasında belirsiz kalmaktadır. Bu terimin kendisi de temel karışıklıklar yaratır: "Bizans", "Bizans imparatorluğunun" tüm tebasını mı yoksa yalnızca (adlandırılmış) azınlıkların etnik olarak farklılaştığı (başka türlü adlandırılmamış) çoğunluğu mu içermektedir? Kitaplar farklı cevaplar verir. Hiçbir netlik yoktur ve buna ulaşmak için de çok az çaba harcanmıştır. Bu suskunluk gariptir.

Bunun arkasında, elimizi altına koymamız gereken bir taş var. Batı imgelemenin ideolojik inşası olan "Bizans'ın" Romalı kimliği Orta Çağ'da çoktan ayıklanmıştı. Orta Çağ'da egemen olan Batı dünyasının kibri, doğudaki imparatorluğun yöneten çoğunluğunun iddia ettiği gibi Romalı değil, "Grek" olduğunu söylüyordu. Bu tanımlama, siyasi nedenler yüzünden hatalı olsa da en azından bu grubun etnik bir kimliğe sahip olduğunu kabul ediyordu. Roma inkârcılığı geleneği daha sonra, bir Orta Çağ önyargısı olmaktan çıkıp doğrudan, için için yayılmaya devam ettiği modern akademik yazına geçti. Üstelik,

bu Orta Çağ “Grekleri”, on dokuzuncu yüzyılda etnikliklerinden arındırılarak köksüz “Bizanslılara” dönüştüler. Roma inkârcılığı bugün Bizans Çalışmalarının temel taşlarından biridir. Alanın dışından gelenler, birincil kaynakların açıkça bir Roma etnik grubundan söz ettiğini kolayca görebiliyorken, alandaki çoğu uzman, aşıkâr olanı reddetmeye devam etmekte, Bizanslıların “aslında” iddia ettikleri Romalı olmadığını kanıtlamak için büyük bir gayretle çeşitli bahaneler, itirazlar ve gülünç iddialar öne sürmektedir. Bazı senaryolarda “Romalılığın” sadece boş bir etiket, imparatorluğun geçmiş ihtişamının veya kemikleşmiş bir eskinin kalıntısı olduğu iddia ediliyordu. Ya da içi boş bir siyasi propagandanın parçası; bazı nedenlerden dolayı birkaç seçkin tarafından sürdürülen bir kandırmaca; kendini kandıran bir grubun anlamsız iddiası; “Ortodoksluğun” karşılığı; ya da hem toplumsal hem de coğrafi birçok kaynak, tür ve bağlamın gözümüze soktuğu etnik imaları geçiştirebilecek bir alternatif. “Bizanslılığın” dini ve hatta metafizik bir kimlik olarak okunması, ancak orta çağın kendi çıkarını gözeten Batılı güçleri tarafından Romalılığından, on dokuzuncu yüzyıl bilginleri tarafından da çarpıtılmış öteki-beni, Grek etnikliğinden ayrıldığı göz önünde bulundurulduğunda anlamlı olur.

Yunanistan’da dedikleri gibi, yılanı bu delikten çıkarmak zorundayız. Bizanslıların kendilerinin iddia ettikleri gibi aynı anda (ve kapsamlı bir biçimde) yasal, etnik ve politik açıdan Romalı oldukları gerçeğini kabul etmemiz gerekiyor. Romalılık, bizi sürekli bir bilişsel uyumsuzluk durumunda bırakan büyük tabu, sakıncalı gerçektir. Artık bir toplumun etnikliğini açıkça reddetmenin ve zaten icat edilmiş bir tanıma (“Bizans”) yamamaya çalıştığımız birtakım icat edilmiş ve birbiriyle alakasız alternatif tanımlar dayatmanın hiçbir teorik gerekçesi kalmamıştır. Diğer bir deyişle, kendi alanımızı yirminci yüzyıl boyunca sosyal ve beşeri bilimlerden neredeyse evrensel olarak benimsenen yöntemlerle uyuşturmak, yani kimliği söz konusu kültürün iddiaları ve anlatıları aracılığıyla incelemek zorundayız. Aksi takdirde, onların sahip olduklarını düşündükleri kimliği ve yaptıkları seçimleri anlamak yerine, kendi siyasetimize ve ön kabullerimize uygun anlatılar tasarlamış oluruz. Bu tıkanmayı ortadan kaldırdıktan sonra, Bizans’ın etnik yapısını sadece azınlıklarla sınırlı kalmadan, çoğunluğu da kapsayacak şekilde incelemenin önü açılır. Böylece, en sonunda imparatorluğu titiz bir şekilde inceleyebiliriz, çünkü temel etnik soruları soramazsak — *kendilerini Romalı olarak adlandıran bu insanlar kimdi ve diğerlerinden nasıl ayrılıyorlardı?* – imparatorluk olmanın asıl meselesini anlayamayız – *Romalı olmayanları nasıl yönetiyorlardı?* Böylelikle Bizans’ı bir imparatorluk olarak düzgün bir şekilde inceleyebiliriz.

Kitabın planı ve iddiası şöyledir: Birinci Bölüm, sekizinci yüzyılın sonlarından günümüze kadar Roma inkârcılığının bir eleştirisini sunmaktadır. İkinci ve Üçüncü Bölümler, Bizans Romalılarının etnik bir grup olduklarını ve kendilerinin de bunun bilincinde olduğunu ileri sürmektedir. Bu, kitabın ikinci bölümünde Romalılar ile Romalı olmayanlar arasındaki ilişkilerin analizine kapı açar. Ancak, burada orta dönem Bizans'ındaki Romalı etnikliği üzerine yapılan tartışma, böyle bir şeyin Yunanistan ve Anadolu'da önceki Roma yönetimi döneminde nasıl ortaya çıktığını açıklamamaktadır. Geç antik dönemde doğudaki Roma etnogenezi (ethnogenesis) ayrıca incelenmelidir, ki burada öne sürülen sav sonuçta böyle bir çalışmaya dayanak sağlamaktadır.

Dördüncü Bölüm, imparatorluğun yönetim stratejisini, yani yabancı grupların Roma kültürüne içirilmesi, asimilasyonu ve en nihayetinde de özümsemesini ele alır. Bu, siyasal toplumdaki yabancı etnik unsurları etkili bir şekilde ortadan kaldırmanın yoluydu. Slavlar, Müslümanlar ve Ermeniler gibi etnik olarak yabancı gruplar nasıl Romalı oldu? Beşinci Bölüm, Bizans'taki Ermenileri yakından inceleyerek, sırf "Romalılığın" uygun bir seçenek olmaktan çıkmasından kaynaklanan çağdışı ırkçı kavramları reddetmektedir. Son olarak, Altıncı ve Yedinci Bölümler, imparatorluğun, tarihindeki iki momentte, yani onuncu yüzyılın başları ve on birinci yüzyılın ortalarındaki etnik envanterini sunmaktadır. Bu, Bizans'ın çok etnikli olup olmadığını, öyleyse ne dereceye kadar olduğunu ve azınlık grupları üzerindeki yönetimi hangi ayırım stratejilerinin şekillendirdiğini belirler. Göreceğimiz üzere, Bizans bazen büyük bir Romalı çoğunluk ve vilayetlerdeki küçük etnik azınlıklarla (örneğin MS 930'da) homojen bir ulusal devlet olmaya yaklaşırken diğer zamanlarda, bir dizi fetihten sonra, Romalıların Romalı olmayanlar üzerindeki hegemonyasıyla beraber (örneğin 1050 civarı) gerçek bir imparatorluk olmaya yaklaşıyordu. Bizans bazen bir imparatorluk oluyor, bazense olmuyordu. Bu, etniklik ve imparatorluk için tutarlı tanımlar kullanarak her dönemin ayrıntılı ampirik incelemesinin yapılmasını gerektirir. Bu kitap hem çalışma tanımları hem de ampirik kanıtlar sağlamayı amaçlamaktadır.

Bizans Terimi Üzerine Bir Not

Bizans’ın doğu Roma imparatorluğu ve çoğunluğu kendini Romalı olarak adlandıran halkına yakıştırılan modern bir yafta olduğu bilinmektedir. Daha az bilinense, bu terimin, Batı’nın son bin yıldır özellikle doğudaki imparatorluk ve halkıyla bağlantılı olarak herhangi bir Roma etiketi kullanmaktan kaçınmak için tasarladığı bir dizi icat edilmiş ismin sonuncusu olduğudur. Bu kitap, icat edilmiş bu etiketlerin siyasetini ve bundan kaynaklanan tarihsel yanlış anlamaları ortaya koymaktadır. Örneğin, “Bizanslı” etiketi imparatorluğun etnik olarak Romalı olan ve olmayan tebaaları arasındaki farkı gizlemekte ve bu da etnikliği ve dolayısıyla da bu devleti bir imparatorluk olarak incelememizi imkânsız kılmaktadır. Öyleyse, sık sık sorulduğu üzere, neden hâlâ *Bizans* terimini kullanıyorum?

Terim hâlâ belirli ve oldukça tutarlı bir akademik disiplinin uluslararası kabul görmüş ve geleneksel adıdır: Bizans Çalışmaları. Ben de bu alanın bir parçasıyım ve alana devam eden bir tartışmaya değinerek katkıda bulunuyorum. Ayrıca, bu sorunu, sözcüğün kendisini bir tabu haline getirerek çözemeyiz. Hatalı bir biçimde kullandığımız kelimelerin ardında yatan tarihsel gerçekliği kavrayışımızı geliştirmek daha iyidir. İşin özünü doğru tespit ettikten sonra, etiketleri yeniden değerlendirebiliriz. Yukarıda belirtildiği gibi, “cumhuriyet” ve “imparatorluk”, Roma tarihinin önceki aşamaları için Romalılar tarafından bu şekilde kullanılmayan geleneksel etiketlerdir ve bu da daha fazla yanlış anlamaya yol açar. Kısa vadede, “Bizans” etiketini, bir bütün olarak alan ve medeniyet için, örneğin kitap ve makalelerimizin başlıklarında, içinde yaşayan Romalılar ve Romanía’yı kast ederek muhafaza etmek mümkündür.

Teşekkür

Yorumları ve kolaylıkla gözden kaçırabileceğim kaynak ve çalışmalara verdikleri referanslar için, Ilias Anagnostakis, Chrysavgi Athanasiou, Florin Curta, Stephanos Efthymiadis, David Eichert, Tim Greenwood, Scott Kennedy, Dimitris Krallis, Marion Kruse, Andreas Kyropoulos, Carolina Lopez Ruiz, Charis Messis, Ian Mladjov, Vivien Prigent, Jonathan Shea, yayınevinin anonim editörleri ve 2017’de “İmparatorluğu Yeniden Düşünmek” başlıklı Dumbarton Oaks Bahar Sempozyumunun organizatörleri (Paul Magdalino ve Dimiter Angelov) ve izleyicilerine teşekkür ediyorum.

İkinci Bölüm, ilk olarak *Byzantina Symmeikta*’da (27, 2017: 173–210) yayınlanan “Bizans’ta Roma Kimliğinin Toplumsal Kapsamı: Kanıta Dayalı Bir Yaklaşım”da sunulan fikirlere dayanmaktadır. Ilias Anagnostakis ile beraber yazdığımız ve *Greek, Roman, and Byzantine Studies*’te (54, 2014: 105-135) yayınlanan “Peloponnessoslulara dair Metinsel Kaynaklar, MS 582-959: Antik Edebiyata Yaratıcı Katılımlar” ise kitabın Dördüncü Bölümünün çerçevesini oluşturdu.

